

O‘QUVCHILARNING METAKOGNITIV FAOLIYATINI DIAGNOSTIKA QILISH MEZONLARI VA INDIKATORLARI TIZIMI

Jo‘rayeva O‘g‘iloy Kengash qizi

Osiyo xalqaro universiteti magistri

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o‘quvchilarning metakognitiv faoliyatini diagnostika qilish mezonlari va indikatorlari tizimi nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Metakognitsiya tushunchasining shakllanish tarixi, asosiy ilmiy yondashuvlar va zamonaviy tadqiqotlar asosida baholash ko‘rsatkichlari tizimi ishlab chiqiladi. Shuningdek, metakognitiv bilim, metakognitiv nazorat va refleksiya komponentlari bo‘yicha diagnostik indikatorlar tavsiflanadi. Maqolada 1970–2020-yillar oralig‘ida metakognitsiya muammosini tadqiq etgan yetakchi olimlar qarashlari tahlil qilinadi hamda ta’lim jarayonida qo‘llash uchun mezonlar tizimi taklif etiladi.*

Kalit so‘zlar: *metakognitsiya, metakognitiv faoliyat, diagnostika, indikator, refleksiya, o‘z-o‘zini nazorat qilish, kognitiv strategiya, ta’lim sifati, baholash mezonlari, monitoring.*

Metakognitsiya tushunchasi ilmiy muomalaga 1976-yilda amerikalik psixolog John H. Flavell tomonidan kiritilgan bo‘lib, u metakognitsiyani “insonning o‘z bilish jarayonlari haqidagi bilimi va ularni boshqarish qobiliyati” sifatida ta’riflagan. Flavellning 1979-yildagi ishlanmalarida metakognitiv bilim va metakognitiv tajriba tushunchalari kengaytirilib, bolalar tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. 1980–1990-yillarda metakognitsiya masalasi chuqurlashtirilib, ayniqsa Ann L. Brown tomonidan o‘quv strategiyalarini ongli boshqarish jarayoni sifatida talqin etilgan. Brown metakognitiv nazoratni rejalashtirish, monitoring va baholash bosqichlari orqali izohlab, o‘quvchilarning muvaffaqiyati bevosita shu jarayonlarga bog‘liqligini ko‘rsatgan.

1987-yilda K. Patricia Cross va Thomas A. Angelo tomonidan reflektiv ta’lim konsepsiyasi ilgari surilib, unda talabaning o‘z o‘qish jarayonini anglash darajasi ta’lim samaradorligining mezoni sifatida belgilangan. 1990-yillarda Barry J. Zimmerman o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’lim nazariyasini ishlab chiqib, metakognitiv nazoratni shaxsiy maqsad qo‘yish, strategiyani tanlash va natijani tahlil qilish bilan bog‘lagan. Zimmermanning 2002-yildagi tadqiqotlarida metakognitiv monitoring akademik muvaffaqiyatning ishonchli prediktori ekanligi empirik jihatdan isbotlangan.

Metakognitiv faoliyatni diagnostika qilish mezonlari tizimini ishlab chiqishda 1994-yilda Gregory Schraw va Rayne S. Dennison tomonidan taklif etilgan “Metacognitive Awareness Inventory (MAI)” metodikasi muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu metodikada metakognitiv bilim (deklarativ, protsedural va shartli bilim) hamda metakognitiv nazorat (rejalashtirish, monitoring, tartibga solish, baholash) komponentlari ajratilgan. 2000–2015-yillarda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, metakognitiv ko‘rsatkichlar nafaqat akademik natijalarga, balki muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish tezligi va sifatiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

20-Fevral, 2026-yil

Metakognitiv faoliyatni diagnostika qilish mezonlari tizimini quyidagi asosiy komponentlar asosida belgilash maqsadga muvofiq: birinchidan, metakognitiv bilim darajasi – o‘quvchining o‘z kuchli va zaif tomonlarini bilishi, vazifa talablari haqida tushunchaga ega bo‘lishi va strategiyalarni tanlay olish qobiliyati; ikkinchidan, metakognitiv nazorat – rejalashtirish, monitoring qilish, o‘z faoliyatini tuzatish va yakuniy natijani baholash; uchinchidan, refleksiya – bajarilgan faoliyatni tahlil qilish va keyingi faoliyat uchun xulosa chiqarish; to‘rtinchidan, motivatsion-komponent – o‘z-o‘zini boshqarish va ichki rag‘bat darajasi.

Indikatorlar tizimi sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: maqsadni mustaqil qo‘ya olish; vazifani bajarishdan oldin reja tuzish; jarayon davomida xatolarni aniqlay olish; muqobil strategiyani tanlash; bajarilgan ishni tanqidiy tahlil qilish; o‘z fikrini asoslay olish; natijani oldindan prognoz qilish; o‘qish jarayonida savollar qo‘ya olish; bilimni yangi vaziyatga ko‘chira olish. Ushbu indikatorlar sifat va miqdoriy baholash usullari orqali o‘lchanishi mumkin. So‘rovnoma, kuzatuv, reflektiv esse, portfel tahlili va diagnostik topshiriqlar tizimi kompleks yondashuvni ta‘minlaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar (2010–2023) metakognitiv diagnostika jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini ko‘rsatmoqda. Elektron portfellar, onlayn refleksiya jurnallari va adaptiv test tizimlari o‘quvchilarning fikrlash jarayonini real vaqt rejimida monitoring qilish imkonini beradi. Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida metakognitiv indikatorlarni ta‘lim standartlariga integratsiya qilish ta‘lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Metakognitiv faoliyatni diagnostika qilish tizimi uzluksiz monitoring tamoyiliga asoslanishi lozim. Ya‘ni, baholash jarayoni bir martalik test bilan cheklanmasdan, o‘quv jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshirilishi zarur. Shu bilan birga, baholash jarayonida shaxsga individual yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir o‘quvchining kognitiv uslubi, motivatsion xususiyatlari va ijtimoiy muhit omillari inobatga olinishi kerak.

Xulosa. O‘quvchilarning metakognitiv faoliyatini diagnostika qilish mezonlari va indikatorlari tizimi ta‘lim samaradorligini oshirishning muhim shartidir. Flavell tomonidan asos solingan metakognitsiya nazariyasi Brown, Zimmerman, Schraw kabi olimlar tomonidan rivojlantirilib, bugungi kunda kompleks diagnostik model shakllanishiga zamin yaratdi. Taklif etilgan mezon va indikatorlar tizimi o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish, refleksiya va strategik fikrlash ko‘nikmalarini aniqlashga xizmat qiladi. Mazkur tizimni amaliyotga joriy etish ta‘lim jarayonida ongli o‘qish madaniyatini shakllantirish hamda mustaqil fikrlovchi shaxsni tarbiyalashga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. John H. Flavell (1979). Metacognition and Cognitive Monitoring: A New Area of Cognitive–Developmental Inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
2. Barry J. Zimmerman (2002). Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview. *Theory Into Practice*, 41(2), 64–70.

20-Fevral, 2026-yil

3. Gregory Schraw & Rayne S. Dennison (1994). Assessing Metacognitive Awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19(4), 460–475.

4. Рахимова, Н., & Янгибоева, Ж. (2025). ВЛИЯНИЕ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРК НА ОБОГАЩЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗАПАСА И РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ. *Modern Science and Research*, 4(1), 416-427.

5. Рахимова, Н. (2024). СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ ЕСЕНИН–ПЕВЕЦ НАРОДНОЙ ДУШИ. *Medicine, pedagogy and technology: theory and practice*, 2(10), 191-198.

6. Рахимова, Н. Ш. (2024). ПАТРИОТИЗМ КАК КУЛЬТУРНЫЙ И ИДЕЙНЫЙ ФЕНОМЕН В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ. *MEDICINE, PEDAGOGY AND TECHNOLOGY: THEORY AND PRACTICE*, 2(12), 95-104.

7. Рахимова, Н. (2025). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ. *Modern Science and Research*, 4(1), 54-66.

Global
Science
Publication